

Irodalomtörténeti Közlemények

1957. LXI. évf.

A társadalmi tudományok különböző ágainak fejlődésével, a csak komplex módon megoldható tudományos problémák egyre gyakoribb felbukkanásával nélkülözhetetlenné válik a történész számára a rokontudományok részleteredményeinek, műhelymunkáinak rendszeres tanulmányozása. Különösen sok tanulságot nyújtanak számunkra az irodalomtörténeti kutatások, nemcsak a kultúrtörténet és eszmetörténet, hanem gyakran a politikai és a társadalomtörténet területén is.

Rendkívül sokoldalú, értékes anyagot talál a történész az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének folyóiratában, az immár hetedik évtizedébe lépett Irodalomtörténeti Közleményekben.

Az európai polgári fejlődés első virágkorának, a renaissance, humanizmus és reformáció időszakának magyar irodalmi problémáival, az emberi szellem akkor nyugaton felragyogó napjának a Duna völgyébe elhatoló sugaraival két igen színvonalas tanulmány és két értékes kis közlemény foglalkozik. A Mátyás-kori latin nyelvű magyar humanizmus egy háttérbe szorított kimagasló költőjének életét dolgozza fel V. Kovács Sándor Garázda Péter-ről írott cikke (48–62. o.). Összegyűjti szórványos életrajzi adatait, tisztázza egyetemi tanulmányai során Ferrarában és Firenzében szerzett szellemi kapcsolatait és számbaveszi irodalmi munkásságának ránkmaradt töredékeit, valamint a kortársak nyilatkozatait költészetéről. Garázda nem futhatta be azt a ragyogó közéleti és művészi pályát, amelyre tehetsége és összeköttetései predestinálták, mert Vitéz János és Janus Pannonius közeli rokonaként részese lett az 1471-i Mátyás-ellenes összeesküvésnek, s mint következetes, törökellenes neoplatonista később sem értette meg Mátyás politikai koncepcióját, a Jagello-korban pedig a centralizáció eszméjéhez való hűsége tette lehetetlenné politikai érvényesülését. V. Kovács tanulmánya újra, nyomtatékosan fölveti az 1471-i összeesküvés rendkívül ellentmondásos problematikája alapos megvizsgálásának szükségességét, amellyel eddig még adós történetkutatásunk. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy Vitéz és Janus Pannonius szellemi örököse mindhaláláig kitartott a centralista program mellett, de ugyanakkor tartózkodó marad Mátyás politikájával szemben. — Míg V. Kovács lehetségesnek tartja, hogy Garázda ismerte Dante Divina Commediáját. *Trencsényi-Waldapfel Imre* közleménye: Petrarca szonettje Brodarics levelében (227–229. o.) a Canzoniere ismeretét bizonyítja fél évszázaddal Balassi Bálint előtt, a budai királyi udvar egyik kiváló humanistájának 1535-ben írott levele alapján. — *Borsa Gedeon* egy. a XVI. század első felében, valószínűleg Erdélyben lejegyzett Ismeretlen virágének töredékét közli (236–237. o.), megnövelve eggyel gyér virágénektöredékeink számát.

A XVI. századi magyar történet feldolgozásához alapvető jelentőségű *Klaniczay Tibor* tanulmánya. A magyar reformáció irodalma (12–47. o.). A magyarországi reformáció gazdasági és társadalmi alapjainak részletekbe menő feltárását, elsősorban a forrásanyag szinte áttekinthetetlen bősége és ugyanakkor az alap és felépítmény bonyolult kölcsönhatásainak vizsgálata szempontjából nehezen megszólaltatható volta miatt, történetírásunk eddig még nem végezte el. *Klaniczay Horváth János* irodalomtörténeti rendszerezésének anyaga alapján, a történelmi materialista módszer segítségével próbált rendet teremteni, a reformáció irodalmi jelenségeiből következtetve vissza a társadalom mozgására. A bátor kísérlet véleményem szerint jól sikerült, a reformáció *Klaniczay-adta* periodizációja a történetírás számára is elfogadható. Eszerint a magyarországi reformáció első, mezővárosi szakaszában, amely az 1530-as évektől az 1550-es évek derekáig tartott, a mezővárosi polgárság állott az antifeudális tábor élén. Az 1550-es években a reformáció addig nagyjából egységes tábora differenciálódott. A mezővárosok szegényebb rétegei és a parasztok érdekeit kifejező radikálisabb irányzatok jelentkeznek (sacramentáriusok, anabaptisták, antitrinitáriusok) heves vallási viták és társadalmi forrongás kíséretében. Ez a második szakasz 1569/70-ben, Karácsony György felkelésében éri el tetőpontját, s az 1570-es évek közepéig tart. Ez a két évtized azonban egyúttal a reformáció megalkuvásának időszaka is: a mezővárosi polgárság szembefordul a népi erőkkel, s a radikális irányzatokkal szemben a feudális erőknél keres támaszt. A harmadik szakasz a reformáció feudalizálódása, az evangélikus, a református és az unitárius egyház kialakulása a XVI. század utolsó évtizedeiben. Ezenfelül két általános érvényű megállapítása van még *Klaniczay*-nak, amelyeket a történeti kutatás ezentúl nem hagyhat figyelmen kívül. Az egyik a XVI. századi magyar uralkodó osztály jellemzése: „... a haladó antifeudális erők egy megfijódó uralkodó osztállyal álltak szemben ... mindkettő újat akart, mindkettő törekvéseinek megvolt a gazdasági távlata.

mindkettő bátran és merészen új módszerekhez, új eszmékhez nyúlt". 1570-ben a feudális világ győzött, mert Magyarországon a feudális osztály ekkor még nem játszotta el történeti szerepét. A másik megállapítás, hogy a reformáció differenciálódása az ország szétszakítotttsága következtében országrészenként különböző módon folyt le, tehát az irányzatokat nem dogmatikai állásfoglalásuk, hanem konkrét társadalmi tartalmuk szerint kell meghatározni, amely társadalmi tartalom országrészenként más és más dogmatikai formákkal kapcsolódik. Így jelenthetik a reformáció irodalmi csúcsait a humanista és lutheránus Bornemisza Elek-trá-ja és Ördögi kísértetei, az akkor református Heltai meséje a Nemesemberről és az ördögről, és az antitritárius drámák, a Debreceni disputa és a Balassi-komédia.

A XVII. század történetéhez néhány értékes anyagot közöl az ITK. Szilvásújfalvi Anderko Imre a magyar puritánus mozgalom előfutára Catalogus scriptorum Ungaricorum-ának fennmaradt töredékét, amely az addig megjelent énekeskönyveket veszi számba. *Schulek Tibor* adta ki *Az első magyar bibliográfiáról* címen (372–375. o.). *Tarnóc Márton* közlései Batthyány Ádám levelét Lobkovitz Poppel Évához (402–403. o.), *Mráz Vera* pedig Zrínyi Miklósnak egy 1650-ből való, eddig csak tartalmilag ismert pátenst (125. o.); mindkettő az 1956 novemberében elpusztult Batthyány-levéltár fennmaradt töredékéből való. Különösen jelentős *Domokos Pál Péter* terjedelmes forrásközleménye, Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései (238–261. o.). Tatrosy a XVII. század első felében élt, a deák értelmiség legelsőbb rétegéhez tartozott, többnyire inaskodással, íródeákssággal, számtartósággal tartotta fenn magát. Feljegyzései elsősorban társadalomtörténeti szempontból érdekesek, vannak eddig ismeretlen részletadatai elsősorban Erdély belpolitikájáról, Bethlen és Rákóczi György gazdasági intézkedéseiről és hadjáratairól, de a Karácsony György- és Császár Péter-paraszt-felkelésről, továbbá egyház- és irodalomtörténeti eseményekről is.

A kurucor irodalomtörténeti problémáival három tanulmány foglalkozik. *Gyenis Vilmos* Bethlen Miklós Imádságoskönyvét vizsgálja meg (63–78. o.) műfaji és tartalmi szempontból. Megállapítja az augustinusi vallomásokkal való rokonságát és behatóan elemzi Bethlen Miklós imádságaiban megnyilatkozó történetiszemléletét, kimutatja a magyar reformáció irodalmában levő gyökereit, éles társadalomkritikáját. Véleménye szerint Bethlen transzilvanista nemzeti abszolutizmus-konceptiója jelenti a hidat Zrínyi és Rákóczi között. Gyenis tanulmánya a magyar történetiszemlélet fejlődésének, nemzeti historiográfiánk kezdeteinek megvilágításához járul hozzá, bizonyítva egyúttal a történeti források közzétételének a tudományok felvirágzása szempontjából való hasznát is, mert V. Windisch Éva új Bethlen-publikációja nélkül ezek a kérdések alig lehettek volna vizsgálhatók. — Új szempontból, a hadtörténeti és katonalélektani hitelesség oldaláról szól hozzá Thaly Kálmán kuruc verseinek kérdéséhez *Perjés Géza* Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához c. cikkében (313–324. o.). Tisztazza az „Esztergom megvételéről” c. vers forrásait és a hiteles motívumok romantikus, a valósággal gyakran homlokegyenest ellenkező felhasználásából bizonyítja Thaly szerzőségét. Esze Tamás és R. Várkonyi Ágnes kutatásainak eredményeivel teljesen egyezik Perjésnek az a konklúziója, hogy Thalynek rendkívül széleskörű forrásismeretei ellenére sem volt fogalma a kuruc hadsereg állapotáról és valódi problémáiról. — A harmadik kuruc tárgyú tanulmány *Angyal Endre* írása a volt kuruc táborigyelő Csúzy Zsigmond magyarságról (216–226. o.) az 1720-as években kiadott szentbeszédei alapján. E nyelv- és stílustörténeti tanulmány értéke a történész számára abban van, hogy felhívja a figyelmet a prédikációkban fel-felbukkanó kuruc elemekre és szerzőjük eleven Mátyás-kultuszára. Ugyanakkor a magyar népi barokk, kuruc barokk terminusokkal — amelyek stilisztikailag megállhatják a helyüket — a történész a történeti munkákra való hivatkozás ellenére sem tud mit kezdeni.

Míg a régi magyar irodalommal foglalkozó cikkek úgyszólván egytől-egyig történeti eredményeket is adnak, a XVIII. század második felétől kezdve változik a helyzet, nem áll olyan közel egymáshoz irodalomtörténet és történettudomány, mint a régebbi időkben. Éppen ezért a továbbiakban ismertetésünk elnagyoltabbá válik, s csak azokról az írásokról emlékezik meg, amelyek túlmutatnak az irodalomtörténet és irodalomtudomány belső problémáin. Időrendben első ezek között *Zolnai Béla* Pozsony és a jozefinizmus c. tanulmánya (202–215. o.), amely az 1784–1790-ig fennállott pozsonyi katolikus generális szemináriummal, ennek a XIX. század első évtizedeiben a magyarországi (magyar és szlovák) katolikus reformmozgalomra gyakorolt hatásával, valamint a janzenizmusnak a jozefinizmus által felhasznált szellemi hagyatékával foglalkozik. Tudománytörténeti jelentősége van *Bán Imre* Adalékok Földi János életrajzához (262–272. o.) és *Fenyő István* Földi János a honfoglalási eposz szükségességéről (404–407. o.) c. közleményeinek, továbbá *Rudo Britán* Rožnay Sámuel, a magyar költészet szlovák

propagálója 1787–1815 (377–380. o.) c. cikkének, amely Rožnay magyarból németre való fordításaira hívja fel a figyelmet. A magyar nemesi ellenzék jelentkezésének első jeleiről szól a napóleoni háborúk éveiben *Fenyő István* Kihagyott részletek Kisfaludy Sándor „Hazafiúi szózat”-ából (275–279. o.) c. közlése, s a XIX. század első felének ponyva-műveltségéről és kollégiumi diák-gyűjteményeiről nyújt a címmel szélesebben is felhasználható adalékokat *Scheiber Sándor* írása. Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz (99–111. o.).

Nehezen olvasható, de adatokban rendkívül gazdag, s az 1848–49-i forradalom és szabadságharc történetének további kutatásához nagy jelentőségű *Szekeres László* Jókai „Forradalom alatt írt műveinek” utóéletéhez c. tanulmánya (411–445. o.). Az irodalomtörténeti anyagfeltárás eredményeként jelentősen bővülnek a szabadságharc balszárnyáról való ismereteink, s alighanem pozitív irányú revízió alá kell venni Jókai 1848–49-i szerepének megítélését. — Az ITK. 1957. évfolyamának másik Jókai cikke, *Hankiss János* Jókai hatása a magyar szabadságharc külföldi képére (230–235. o.) c. írása a németországi haladói publicisztika vizsgálatához szolgált adalékot.

A XX. századdal kapcsolatos irodalomtörténeti termés már csak adalékokat nyújt a történetírásnak. *Tömör Márta* Az egyetemi hallgató Ady Endre és az egyetemi hallgatók c. cikke (337–347. o.) a századforduló egyetemi mozgalmainak történetéhez szolgáltat mozaikokat. *Hegedüs Nándor* Hét ismeretlen Ady-vers és néhány ismeretlen Ady-próza (126–134. o.) c. közleménye Ady Endre nagyváradi éveinek történetét gazdagítja új adatokkal. *Greza Ferenc* Juhász Gyula Máramarosszigetén (349–371. o.) c. tanulmánya a költő 1906–07. évi fejlődésével foglalkozik. Történeti forrásértékük is van, irodalomtörténeti jelentőségükön túlmenően, a személyes visszaemlékezéseknek; *Zolnai Béla* Juhász Gyulával (112–120. o.), *Klár István* Krúdy Gyulával (383–385. o.) és *Fóris Lajos* Móricz Zsigmonddal (381–382. o.) kapcsolatos emlékeit írta meg. A munkásmozgalom történetének feltárását mozdítja elő *József Attila* Irodalom és szocializmus c. budapesti szabadelőadásának az Összes Művek III. kötetének megjelenését megelőző közlése (134–146. o.) és *Hegedüs Éva* Komját Aladár-bibliográfiája (170–180. o.).

Befejezésül két külföldi anyagfeltárást kell megemlíteni. *Gulya János* és *V. Kovács Sándor* Magyar írók ismeretlen kéziratai Tartuban c. közleménye (273–274. o.) többek közt egy Bél Mátyás-levelet publikál. *Sziklay László* Tallózás cseh-szlovákiai levéltárakban c. írása (390–401. o.) a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok anyagának feltárásakor egyúttal számos magyar–szlovák és magyar–cseh kultúrtörténeti kapcsolatra is rávilágít.

Heckenast Gusztáv

1958. LXII. évf.

A magyar irodalomtörténetírás 1958-ban emlékezett meg újjászületésének — a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1948 októberi újjáalakuló közgyűlésének — tizedik évfordulójáról. Az „Irodalomtörténeti Közlemények” 1958. évi 4. számának szerkesztőségi cikke ebből az alkalomból méltán állapítja meg: „Tíz éve kezdődött tudományunk szocialista, marxista korszaka, s ezzel — túlzás nélküli állíthatjuk — legvirágzóbb, leggazdagabb periódusa.” Erről a gazdagságról — tematikai sokoldalúságról és módszertani igényességről — győz meg, sok más eredmény mellett, az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. évfolyama is.

Ha számbavesszük azokat a tanulmányokat és közleményeket, melyek az Irodalomtörténeti Közlemények múlt évi számaiban a szoros értelemben vett irodalomtörténetírásról kívül történettudományunk számára is új szempontokat nyújtanak, úgy elsősorban a feudális korra vonatkozó tanulmányokról és közleményekről kell megemlékeznünk. Ebben nincsen semmi meglepő! A társadalmi és szellemi élet differenciálatlansága, a rendelkezésre álló történeti forrásanyag viszonylag korlátozott mennyisége és több más tényező — pl. a társadalmi-politikai tudat naív-vallásos formája stb. — elsősorban a régebbi korok vizsgálatánál oldja fel a merev határokat történeti és irodalomtörténeti kutatások között. Különösen így van ez a két tudomány marxista művelése esetén, amikor ti. az irodalmi alkotások történelmi alapjának és társadalmi tartalmának a feltárása, illetve az ideológiai tényezők társadalmi visszahatásának a vizsgálata magának a marxista módszernek a lényegéből fakad.

A sajátos történeti és irodalomtörténeti szempontoknak ezt az összefonódását nyomon követhetjük a folyóirat egész sor tanulmányánál. A történelmi kronológia

szerint haladva, ebben a vonatkozásban *Gerézdi Rabán* Nagyszombati Márton c. tanulmányát (119–139. o.) kell elsőként említenünk, aki a Jagelló-kori humanista irodalom e jelentékeny képviselőjének „Ad regni Hungariae procesus” című költői művével foglalkozik. Gerézdi dolgozata elsősorban filológiai célzatú, új eredményei inkább az irodalomtörténeti kutatások körébe vágnak, de a költemény mondanivalójának bemutatása, a benne kifejezésre jutó egyházi-feudális szemlélet elemzése a történész-olvasó figyelmét is felkelti a tárgy iránt. A bencés apát Nagyszombati műve tulajdonképpen az ún. török irodalom körébe tartozik: szerzője az ozmán hódítók elleni harcra buzdította a feudális anarchia zűrzavaraiba sülyedt nemességet. Csakhogy – mint erre Gerézdi rámutat – a nemesi dicsőség lehanyaglásáért Nagyszombati, Taurinus szemléletét átvéve, Dózsa parasztseregét okolta, s a török elleni védelem elhanyagolását is részben a parasztfelkelésnek tulajdonította. A kor általános irodalmi divatját követve, Nagyszombati a dicső ősök példáját állította az elfajzott utódok elé, s a magyar történelemről adott áttekintésében főként az egyházi szentek és „szent királyok” kiválóságát hangoztatta. Gerézdi kimutatja, hogy pl. Szent István esetében Nagyszombati saját kora égető sebeit és problémáit vetítette vissza a régmúltba, – de visszájára fordítva, a jelen nyomorúsága helyett gazdagságot és erényt láttatva. Egészében véve tanulmánya új színekkel gazdagítja a Mohács előtti egyházi-nemesi közhangulatról szóló ismereteinket és jó módszertani példát nyújt az egyes osztályok és korok történetfelfogása mögött meghúzódó mozgatóerők és érdekek feltárására.

A XVI. és XVII. század fordulójáról, a protestáns egyháztörténet és az irodalomtörténet határterületéről meríti tárgyát *Klaniczay Tibor* Ujfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv c. tanulmánya (152–169. o.). A debreceni tanár, majd prédikátor Ujfalvi Imréről – akiről eddig jobbra csak azt tudtuk, hogy a magyar puritánus mozgalom egyik előfutára volt s ezért üldözöttség és börtönt is szenvedett – kimutatja, hogy előkelő hely illeti meg XVI–XVII. századi irodalomtörténetünkben is. Ő volt ugyanis az eddig tévesen Gönczi Györgytől származtatott és a református egyházban évszázadokig használt énekeskönyv összeállítója és kiadója. Klaniczay meggyőzően bizonyítja, hogy Szenczi Molnár és Rimay mellett Ujfalvi – habár szűkebb látókörrrel és kisebb hatóerővel – egyike volt az irodalomtörténeti eszmélkedés és érdeklődés első magyar képviselőinek. – Az énekeskönyv tartalmi elemzése és a bevezetés szövege alapján a szerző megállapítja, hogy Ujfalvi kárhoztatja a világias színezetű, vagy világi dallamú énekek templomi terjedését, s a moralizáló, didaktikus, feddő énekeket az összeállításból csakúgy kihagyta, mint a szubjektív hangú vallásos énekeket. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy ez az erős szelekció a protestantizmus egyházzá szerveződését tükrözi, azt a ténnyt ti., hogy az egyházi énekek gyülekezeti felhasználásánál már nem az új eszmék propagálása volt a fontos, hanem a vallásos ájtatosság. – Klaniczay tanulmánya nemcsak a magyar kultúra egy méltatlanul elfeledett munkásának irodalomtörténeti rangját jelöli ki, hanem egyben új és érdekes látószögét villantja fel a protestáns egyházak feudalizálódási folyamatának.

Az eddigi Zrínyi-kutatások néhány forrásközlését teszi pontosabbá, illetve tévedését korrigálja *Csapodi Csaba* Zrínyi-levelek, amelyeket nem Zrínyi írt c. közleménye (19–24. o.). Csapodi két, eddig Zrínyinek tulajdonított levélről bizonyítja filológiailag és igazolja tárgyilag, hogy formába öntöttük és megírójuk Wittnyédi István volt, egy harmadikról pedig, hogy nem Zrínyi Miklóstól, hanem Thököly Istvántól származik. Ez utóbbi Széchy Károly egy közlésbeli pontatlansága következtében került tévesen a Markó Árpád által közzétett Zrínyi-levelek közé. – Csapodi tanulmányát talán nem is eredményeinek történeti fontossága teszi figyelemreméltóvá, mint inkább az összehasonlító-filológiai módszer példaszerű alkalmazása, bizonyítási eljárásának magával ragadó logikája.

A kurukori történetíráshoz nyújt értékes hozzájárulást *Heckenast Gusztáv* II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701) c. közleménye (25–36. o.). Bratislavai kutatásai során a szerző a Pálffy-család vöröskői levéltárában megtalálta a Rákóczi 1701. évi letartóztatásakor készült vagyonelejtár közel egykorú másolatát, s mellette egy „Catalogus librorum Rakocianorum” címmel ellátott, hely- és időmegjelölés nélküli könyvjegyzéket. Kétségtelennek látszik, hogy ez utóbbi jegyzék is a Rákóczi-javak 1701. évi összeírásakor készült, s minden valószínűség szerint Rákóczi sárospataki (esetleg szerencsi) könyvtárának katalógusát tartalmazza. A 169 művet felsoroló könyvjegyzék közlését Heckenast gazdag könyvészeti apparátussal egészíti ki, ismertetve a listán megjelölt művek kiadásának helyét és idejét, az egyes szerzőkre vonatkozó legfontosabb életrajzi adatokat stb. A közlemény befejező része rámutat azokra az új szempontokra, amelyekkel a sárospataki könyvtár anyagának ismerete a fiatal Rákóczi műveltségéről, érdeklődéséről és közéleti-politikai felkészüléséről alkotott képünket gyarapítja. – *Esze*

*Tamá*s A kurucok Mátyás-drámája c. tanulmánya (1–18. o.) a rozsnyói evangélikus diákok által 1705-ben előadott „Fata Hungariae” című színjátékkal foglalkozik. A darabot, amely Hunyadi Mátyás fogságának és szabadulásának történetét mutatja be, szerzője, Missovitz Mihály iskolaigazgató a szécsényi országgyűlés alkalmára írta, s célja II. Rákóczi Ferenc királyválasztásának a propagálása volt. Esze Tamás átfogó képet ad a kurucok egészen végighúzódo roppant erős Mátyás-kultuszról, s hangsúlyozza annak korabeli tartalmát: a legszélesebb tömegekben élő vágyat a Habsburgoktól független nemzeti királyság megteremtésére. A tanulmány elolvassága a kurucok kutatójában felkelti az igényt: érdemes volna külön foglalkozni a kuruc függetlenségi harcok történet szemléletének kérdésével!

A XVI–XVII. századi magyar történelemre vonatkozó közlemények közül röviden utalni kívánunk még *Varjas Béld*nek A sárvár–újszigeti nyomda betűtípusaival foglalkozó tanulmányára (140–151. o.), amely főként a korabeli tipográfiához és írástörténethez nyújt adalékokat, valamint *Nemeskürty István* hozzájárására Bornemisza Péter származásának bonyolult és sokat vitatott kérdéséhez (503–506. o.). — *Alsözghy Zsolt* a Lukinich Imre tulajdonában volt és azóta nyomtalanul eltűnt Rákóczi-eposz kéziratáról készített feljegyzéseit tette közzé (517–524. o.). Addig is, amíg a kézirat — remélhetőleg — előkerül, jegyzetei képet adnak az elveszett műről, s egyben értékes történeti forrásul is szolgálnak II. Rákóczi György fejedelemségére és bukására vonatkozóan. Felhívjuk rá az Erdély történetével foglalkozó kutatók figyelmét! — Kutatási „melléktermékként” jelent meg *Varga János* adatközlése (526–529. o.), aki a XIX. századi társadalomtörténetre vonatkozó kutatásai során a „Szilágyi és Hajmási” historikus ének egy újabb, töredékes változatára bukkant a Kárász-család levéltárában. Rövid ismertetése felhívja a figyelmünket arra, milyen nagy számmal lappanghatnak még irodalmi emlékek történeti forrásainkban. — *Bóta László* ugyancsak másírású vizsgálódásai során találta meg a piaristák központi levéltárában Zrínyi „Áfium”-ának egy újabb kéziratot másolatát (l. 524–525. o.). Zrínyi műve a kéziratban Rákóczi Manifestum-ával együtt szerepel, ami Bóta szerint arra mutat, hogy a kurucokri publicisztika együvértartozónak tekintette Zrínyi és Rákóczi törekvéseit.

A közlemények 1958. évfolyamának újabbnkori anyagából a történész-olvasó számára is sokat mond, új elvi és kutatási szempontokat vet fel *Tóth Dezső* tanulmánya Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdéséről (200–207. o.). Az irodalmi élet, az „autonom írói respublica” XVIII. századvégi és XIX. századeleji kialakulásáról szólva, Tóth Dezső rámutat arra, hogy az előrehaladás egyik fő akadályja a morális és esztétikai ítéletmondás differenciátlansága, az irodalmi és a közélet primitív együttlátása volt. Kifejezésre jutott ez abban az általánosan elterjedt felfogásban, hogy irni: hazafias tett, nemzeterosító cselekedet, tehát minden erkölcsileg nemes indítékú írásművet — művészi értékeitől függetlenül — szükségképpen csak a hazafias cselekedeteknek általában kijáró tisztelettel szabad fogadni. Amikor Kazinczy, Kármán, Kisfaludy Károly, Kölcsey és Vörösmarty az irodalmi kritika szuverenitására szálltak síkra — mutat rá a szerző —, lényegében a rendi nacionalizmus társadalmi, politikai tartalmait támadták egy magasabbrendű, polgári hazafiság talajáról. Ez a sokáig csupán az izlés nevében folyó küzdelem nyitott éppen utat hazafiság és irodalom egy magasabbrendű — már polgári tartalmú — találkozásának. Tóth Dezső tanulmánya újszerűen és dialektikusan világít rá XIX. századeleji irodalmunk égető kérdéseire, de — márcsak terjedelmi korlátainak fogva is — inkább csak felvet olyan kérdéseket, amelyek elemzése (többek között történelmi szempontból), úgy véljük, még bővebb kifejtésre szorul.

Elmúlt évek élénken vitatott, s gyakran erős érzelmeket is felkavart kérdéseire szól hozzá *Horváth Károly* Madách Imre c. tanulmánya (247–278. o. és 462–502. o.), valamint *Nagy Péter* Szabó Dezső fiatalisága c. életrajzrészlete (330–344. o.). Mindkét szerző — a tárgyalt kérdésekben különösen — az egyetlen helyes utat választotta: beható történeti és irodalomtörténeti elemzéssel alapozza meg állításait s viszi ezzel előbbre a felvetett problémákat a megnyugtató, marxista megoldás felé. — *Komlós Aladár* A petőfieskedők c. közleménye (215–221. o.) — amely részlet a szerző „Petőfitől Adyig” című készülő monográfiájából — színes ábrázolást nyújt az abszolutizmus korának részegységbe süllyedt nemzeti közhangulatáról, habár a mélyebb történeti okok megmutatását a szerző itt nem tartotta feladatának. — *Nagy Miklós* A köszívű ember fia címe Jókai-regényt elemzi (231–246. o.), részben továbbsszóve és konkretizálva, részben vitatva a Jókairól szóló korábbi irodalomtörténeti feldolgozások (köztük Sötér István Jókai-tanulmányának) néhány megállapítását. — Társadalomtörténeti szempontból is igen figyelemreméltó *Németh G. Béla* Egy elfelejtett századvégi folyóirat c. közleménye (279–293. o.). Az 1887-ben mindössze három hónapig fennállt „Új Nemzedék” című lap — mint Németh G. kifejti — egy érdekes irodalomszocioló-

giai folyamat eredménye volt, amelynek során szoros együttműködés jött létre lecsúszott felvidéki gentry familiák sarjai, valamint nagyrészt dunántúli — már asszimilált — zsidó intellektueller között. E folyamat bemutatásával és elemzésével a tanulmány fontos adalékot szolgáltat a XX. századeleji polgári radikalizmus előtörténetéhez.

A XX. századi irodalom tárgyköréből — Nagy Péter említett Szabó Dezső-tanulmányán kívül — *Czine Mihály* Móríz Zsigmond szülőföldje és népköltési útjai (294–329. o.), valamint *Szabó György* Komját Aladár költészete c. tanulmányáról (345–367. o.) kell röviden megemlékezni. Különösen az előbbi nyújt gazdag történeti anyagot, és pedig helytörténeti viszonylatban: a XX. századeleji Szatmár megye agrárviszonyaira, politikai életére és mozgalmaira vonatkozóan. — *Szabolcsi Miklós* József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla c. tanulmánya (440–461. o.) elsősorban módszertani szempontból újszerű és jelentős kísérlet. A szerző azokat az eszmei-világnézeti mozzanatokot keresi, amelyek — személyes kapcsolatokon és szimpátiákon túl — a művészet különböző területein dolgozó három nagy alkotó életművét egymás rokonává teszik. A különböző alkotói területek párhuzamba állítása és együtt-tárgyalása — mint jelen esetben is — gyakran indokolt, s valóban alkalmas lehet egy-egy életmű mélyebb feltárására, egyes lényegi összefüggések biztosabb megragadására. Önként adódik a következtetés: az összehasonlításnak és egybevetésnek ezt a módszerét — ami legalábbis a nagy áttekintésű, szintetikus igényű történetírók életművét illeti — érdemes volna historiográfiánkban is bátrabban alkalmazni.

Benczédi László